APROXIMACIÓ A L'ESTUDI TIPOLÒGIC DELS CAMPANARS DE TORRE DE TIPUS LLOMBARD A LA PLANA DE VIC

M. Teresa Matas i Blanxart
Esperança Piquer i Ferrer

Com a conseqüència del nostre treball de recerca dins el camp de la informatització de l'Art Romànic Català se'ns han plantejat diverses qüestions i problemàtiques, totes elles atraients, les quals ens han despertat l'interès d'iniciar tot un seguit d'estudis, per tal d'enriquir els coneixements que ens ofereix el Programa d'Art Romànic Català (ARCAT).

Una de les premisses suggerides a través de la consulta directa del Programa ARCAT ha estat l'observació de la continuada i constant repetició tipològica d'un element arquitectònic, localitzat sempre en una mateixa àrea d'influència: el campanar de torre de tipus llombard a la comarca d'Osona.

A partir d'aquesta constatació el nostre treball d'investigació s'orientarà, en primer lloc, vers la recerca dels mecanismes històrics que provocaren aquest fenomen; per continuar, immediatament, cercant el paradigma inicial que els inspirà; així com, tractarem d'esbrinar les vies de la seva posterior difusió, i la plasmació real del seu impacte en altres edificis religiosos de l'esmentada comarca. També, ens preocuparà l'anàlisi dels possibles precedents estilístics, alhora que intentarem apropar-nos vers una millor comprensió de la funcionalitat d'aquest cos arquitectònic en el marc dels ss. XI-XII.

Aquest estudi no pretén ésser una investigació exhaustiva d'aquest tema. Som conscients de la problemàtica i de les dificultats que comporta el fet d'estudiar una matèria que ha estat poc tractada pels historiadors de l'art. La primera és no disposar d'un suport bibliogràfic adient i suficientment definit entorn al tema objecte del nostre estudi. Un segon punt d'incertesa, és el poder copsar

la significació o transcendència del campanar com a element integrat a l'estructura de l'edifici religiós, així com, deduir-ne allò que justifica la relació volumètrica exterior entre el cloquer i la resta d'espais que configuren la totalitat de la construcció. Una tercera qüestió, que sorprèn és observar que la ubicació geogràfica d'aquests elements es situa a la vessant sud de la zona que comprèn la jurisdicció de la Seu de Vic, excepte un cas aïllat que es localitza al nord. Un altre *«quodlibet»* que emmascara l'anàlisi arquitectònica i estilística d'aquest cos arquitectònic són les múltiples transformacions o/i modificacions que han sofert en el decurs del temps, algunes de les quals fetes en els darrers anys en les diverses campanyes de restauració dutes a terme per les institucions oficials.

Una vegada plantejada la problemàtica sobre les limitacions suscitades entorn aquest tema, el nostre objectiu final és establir una aproximació a l'estudi tipològico-arquitectònic dels elements que els configuren com poden ésser el tipus d'aparell, les tipologies de finestres, ubicacions, orientacions, relació amb el tipus de planimetria de l'església, el nombre de pisos, etc. També analitzarem i compararem els motius ornamentals que els decoren, alhora que els defineixen com a grup unitari diferenciat de la resta de campanars de planta quadrada.

«A priori» no ambicionem assolir els nostres objectius amb resultats concloents. Tanmateix, intentarem aportar noves hipòtesis de treball per a la realització de futures investigacions dins el camp de la història de l'art o de l'arquitectura.

Marc històric

Malgrat el desconeixement sobre l'inici de la penetració del cristianisme a la regió de Vic, hom ha suposat els orígens del Bisbat entre els ss. IV i V, comprovant una continuïtat fins a la invasió dels sarraïns de l'any 713.[1]

Entre els anys 798 i 826 hi hagué un primer intent no gaire reexit de restauració política i militar, per bé que no s'assolí la consolidació de la diòcesi. Justament, a la primavera o a l'estiu de l'any 826 es produí la revolta antifranca d'Aissó, la qual s'ha d'inserir dins el context de lluites entre els dos bàndols polítics, existents a la Catalunya del moment. D'una banda, aquells que donaven el seu suport a la política imperial i als seus representants; d'altra, la facció gotitizant adeptes a la convivència amb els sarraïns. Aquesta revolta, però, fracassà, i el resultat fou la devastació de la ciutat i les seves rodalies.

1. E. JUNYENT: «La primitiva sede episcopal de Ausona» a «Ausa» núm. 47, Vic 1964, pàgs. 8-13.

Al llarg d'aquest període, la regió de Vic fou terra de frontera, és a dir, romania sense cap mena d'autoritat, encara que, en contra d'allò que s'havia pensat fins ara, sembla que no es pot afirmar que fos una zona totalment deserta. Una certa seguretat, vers el darrer terç del segle IX, propicià un moviment de colonització espontània de camperols que baixaven de les zones densament poblades dels Pirineus cap a la Plana de Vic.[2]

La restauració definitiva del Bisbat es dugué a terme a partir de l'any 878, gràcies a la intervenció del comte Guifré, el Pilós. La narració d'aquesta restauració ha arribat fins els nostres dies pel relat que féu el bisbe Idalguer en el Concili que es celebrà a Barcelona uns anys més tard, el 906: «...Post multorum autem annorum curricula, misertus Dominus terrae illa, suscitavit in ea nobilissimun principem Vvifredum et fratres eius, qui ex diversis locis et gentibus, homines pio amore colligentes, prelibatam ecclesiam cum suis finibus in pristinum instauraverunt statum. Cum autem adhuc in paucitate consisteret, et necdum talis esset ut per se episcopum, sicut antiquitus habere posset, adhuc predictus marchio reverendum Sigebodum episcopum et Narbonensem metropolitanum, ut iam fatam aecclesiam sub suo teneret regimine, et tam per se quam per suos convicinos sufraganeos illam ordinaret atque disponeret, donec favente Deo paulatim ad incrementum perveniret, qualiter in ea proprius episcopus iuxta antiquum morem consistere posset. Cum vero pietas superni numinis ipsam aecclesiam per iam dictum principem longe lateque dilatasset, et cuncti cernerent illam proprium debere episcopum habere, iam venerabilem Sigebodum divina vocatione ex (h)ac luce subtractum, expetiit tam idem marchio quam omnis clerus et populus Ausonensis reverendum Teodardum prelibate Narbone pontificem, ut sepe dicte aecclesiae Ausonensi proprium ordinaret episcopum. Qui, una cum ceteris pontificibus, dignis illorum peticionibus annuens, in pontificium eiusdem ecclesiae decessorem meum divine memoriae Gotmarum sacra benedictione consecrare non distulit...».[3]

2. P. H. FREEDMAN: *Tradició i regeneració a la Catalunya Medieval,* Barcelona 1985, pàgina 31.

3. «...Transcorreguts molts anys, compadit el Senyor d'aquella terra suscità en ella el molt noble príncep Guifré i els seus germans, els quals, reunint amb pietós amor homes de diferents llocs i nacions, restauraren al seu estat primogeni l'església esmentada amb els seus termes. No obstant, com fos que es mantingués en la pobretat i no pogués entretant, sostenir bisbe per a ella, com antigament, l'esmentat marquès volgué que el reverend bisbe Sigebod, metropolità de la Narbonesa, tingués l'església predita sota el seu regiment i, adés per ell mateix adés pels seus sufraganis, l'ordenés i disposés, mentre amb l'ajut de Déu, anés assolint a poc a poc el desenvolupament, de manera que pogués mantenir en ella mateixa el seu propi bisbe, d'acord amb la forma antiga. Com fos que, per la pietat de la suprema voluntat, el dit príncep aconseguís d'eixamplar-la i tots creguessin que ja havia de tenir bisbe propi, arrabassat entretant d'aquesta vida per crida divina el venerable Sigebod tant el mateix marquès com tot el clergat i el poble osonencs demanaren al reverend Teodard, pontífex de Narbona, que ordenés bisbe propi per a l'església d'Osona. Ell,

En aquest context històric és on s'ha d'inscriure la fundació de la ciutat de Vic. La restauració de la diòcesi comportà, sens dubte, el restabliment d'una Seu episcopal, amb la catedral i una residència annexa pel bisbe. L'estat ruïnós de l'antiga ciutat, després dels luctuosos esdeveniments dels temps anteriors, féu que el comte Guifré cerqués un lloc nou, fundant la nova població de Vic «*Vicus Ausonae*» amb categoria de raval de l'antiga Osona; situant-la al peu mateix del turó de l'anterior, en l'espai comprés entre aquesta, el riu Meder, i el torrental que actualment és cobert per les rambles.

Quant a la data de la seva fundació cal situar-la entre els anys 879 o 880, moment de la restauració del comtat i del bisbat.

Aquesta primera població constava de dues zones ben diferenciades: a) la ciutat alta o sector comtal, centrada en el castell comtal el qual fou construït sobre el temple romà, anomenat des del s. XI castell de Montcada; b) la part baixa de domini episcopal centrada al voltant de la catedral.

Aquesta divisió de la ciutat provocà, sovint, enfrontaments entre els dos poders establerts, pel que fa a l'adjudicació dels drets senyorials. Hom suposava que els drets que pretenia la Seu Episcopal sobre la ciutat, li provenien d'un precepte expedit el 24 de juny de l'any 889 pel rei franc Odo I.[4] Però, arran de les investigacions del professor R. H. Bautier [5] s'ha pogut demostrar la falsetat d'aquesta hipòtesi. Una observació atenta del document quan exposa: «...concedimus, igitur, iamdicte ecclesie eiusque episcopo et omnibus successoribus eius villam que dicitur Vicus, in quo prephata sedes est fundata cum omnibus pertinentibus et Me(n)re(se)nensis pagi...» portà el professor Bautier a considerar aquest paràgraf com una interpol·lació, segurament feta el s. XIII, quan les disputes entre els bisbes i els Montcada per a la possessió d'aquest dret esdevingueren més violentes.

A més, dos documents immediatament posteriors ens ajuden a confirmar-ho. El primer, expedit deu anys més tard, el 899, es tracta d'un precepte del rei Carles, el Simple, dirigit al comte Guifré II, en el qual li atorga el dret de monedatge de tot el comtat d'Osona (aquest fet és important si tenim en compte que aquest era el dret senyorial per excel·lència). El segon, és el testament del mateix comte Guifré II realitzat l'any 911, en el qual concedeix al bisbe de Vic una tercera part d'aquest dret de monedatge «...ut ipsa moneta

junt amb els altres bisbes, concentint a llurs dignes peticions, no retardà de consagrar amb la sagrada benedicció, per a l'episcopat d'aquesta església, el meu predecessor Gotmar, de santa memòria...», E. JUNYENT: *Diplomatari de la Catedral de Vic. Segles IX-X*, Vic 1980, doc. núm. 39, pàgs. 35-37. (Traducció de R. Ordeig: *Els orígens històrics de Vic (ss. VIII-X)*, Vic 1981, pàg. 94.)

4. E. JUNYENT: *Diplomatari...*, doc. núm. 12, pàgs. 10-13.

5. R. H. BAUTIER: *Recueil des Actes d'Eudes roi de France (888-898)*, París 1967, doc. núm. 5, pàgs. 20-29.

quod ego per donitum regis tenebam in villa de Vico ipsam terciam partem similiter donare faciatis ad domum Sancti Petri apostoli vel in manus predicto epsicopo, kanonicos adque successores eorum qui in ipsius ecclesia ministrant...».[6]

Així doncs, sembla evident que els drets senyorials que tingué el Bisbat sobre la ciutat de Vic li pervingueren per concessions comtals, atesa la gran predisposició del bisbe envers la casa Comtal. Com a conseqüència d'això, a finals del s. X la Seu de Vic posseïa gairebé més poder polític i econòmic que el mateix vescomte d'Osona, aconseguint la possessió de nombrosos castells, drets judicials, peatges, la seca, les rendes del mercat, i part de la senyoria de la ciutat.[7]

Al llarg de l'esmentat període el patrimoni de la Seu de Vic romangué gairebé inalterat. L'any 914 quan morí el bisbe Idalguer (899-914) totes les propietats del Bisbat es localitzaven a Vic, Artés i Seva.[8]

No serà fins el període governat pel seu successor, el bisbe Jordi (914-947) quan el patrimoni s'incrementarà. Gràcies a la consolidació de l'economia es pogué renovar, al llarg d'aquest temps, l'antic edifici de la catedral bastit en temps del bisbe Gotmar (886-899).

El nou edifici restà enllestit l'any 925, i tot seguit s'inicià la construcció de Santa Maria i Sant Miquel.[9]

El seu successor Guadamir (948-957) impulsà la restauració de la canònica de la Catedral, objectiu assolit el 10 de juny de l'any 957.[10] Mort aquest, començà amb Ató (957-971/72) el moment més esplendorós de la seu vigatana al llarg del segle X. Tota una pluja de llegats i donacions dels fidels, juntament amb una canònica ben dotada, afavoriran la consecució de les més altes aspiracions, tant en el terreny material com espiritual.

Els seus successors van ser: Fruià (972-993) que aconseguirà del Papa Benet (VII) una butlla confirmant-li les possessions de la Seu i els límits del seu bisbat, datada el 25 de febrer de l'any 978.[11] Arnulf (993-1010) que participà

6. E. JUNYENT: *Diplomatari de la catedral de Vic...*, doc. núm. 55, pàgs. 51-55.
7. P. H. FREEDMAN: *Tradició i regeneració...*, pàg. 33.
8. «In nomine Domini. Ego Servando et uxor sua Vvisilo donatores sumus domum Sancti Petri apostoli sede Vico casas... et est (h)ec omnia sicut superius resonat in comitatum Ausona, in terminio Sevedano, in Valdemania...», E. JUNYENT: *Diplomatari de la catedral de Vic...* doc. núm. 35, pàgs. 32-33.
9. R. ORDEIG: *Els orígens històrics de Vic (ss. VIII-X)*, Vic 1981, pàg. 100.
10. E. JUNYENT: *Diplomatari de la catedral de Vic...*, doc. núm. 302, pàgs. 254-256.
11. «Benedictus episcopus, servus servorum Dei, Froia virum venerabilem episcopus, venerabilis episcopi Sancti Petri apostoli et per eum in eodem venerabili episcopii eiusque successoribus in perpetuum... Igitur quia postulastis a nobis privilegium de sepedicti episcopii Sancti Petri apostoli situm in locum qui vocatur Vicum territorio Ausonensis et Manregense cum universis ecclesiis et cellis sive castris...», és a dir «Benet, bisbe servent

en l'expedició a Còrdoba, on fou ferit; i Borrell (1010-1017) que marcarà un període de transició vers el gran episcopat d'Oliba.

Oliba (1017-1046), fill d'Oliba Cabreta —cosí germà del comte Borrell— fou elegit bisbe de Vic, essent ja abat de Santa Maria de Ripoll i de Sant Miquel de Cuixà, la qual cosa, emperò, com comenta mossèn Albareda [12] no era causa de cap mena d'incompatibilitat.

Hom desconeix el moment exacte en què es produí aquest esdeveniment, per bé que la primera menció d'Oliba, exercint la seva funció de prelat vigatà, és constatada en un document datat el 26 de gener del 1018.[13]

La tasca desenvolupada per Oliba com a bisbe de la Seu de Vic fou molt important i força diversa. No només donà un fort impuls en el camp cultural i constructiu, sinó que també s'ocupà de les gestions administratives que la direcció del patrimoni de la Seu vigatana va requerir, quan aquest començà a expandir-se, gràcies a la seva obra.

A més, convocà i assistí a diversos Concilis Provincials, Sínodes i Assemblees de Bisbes; i també jugà un paper primordial a l'hora d'instituir l'anomenada «Treva de Déu».[14]

Al llarg d'aquest període, l'església de Sant Pere de Vic es beneficià de nombrosos llegats, que els mateixos fidels li deixaven en llurs testaments. D'entre aquestes deixes, cal esmentar la disposició testamentària que féu el comte Ramon Borrell, per la qual li donà l'alou de Socarrats.[15]

La preocupació per al bon govern de totes aquestes propietats portà el bisbe Oliba a disputar més d'un plet. De tots ells, potser el més rellevant fou el relacionat amb les esglésies del castell de Gurb.[16]

Una activitat que captivà Oliba al llarg de tota la seva vida fou la construcció de magnífics edificis religiosos. Ripoll, Cuixà, Vic són tres dels representants de l'escola olibana. La de Sant Pere de Vic es creà de bell nou, enderrocant l'anterior. Enllestida l'any 1038, fou consagrada el 31 d'agost del mateix any.[17]

dels servents de Déu, a Froia home venerable i bisbe del venerable bisbe Sant Pere Apòstol i per ell als venerables bisbes i als seus successors per sempre... Ens vàreu demanar el privilegi del bisbe Sant Pere apòstol, per a un lloc anomenat Vic, en el territori d'Osona i de Manresa, amb totes les esglésies, ermites i castells...», E. JUNYENT: *Diplomatari...* doc núm. 445, pàgs. 371-373.

12. A. M. ALBAREDA: *L'abat Oliba, fundador de Montserrat (971-1046),* Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1972, pàg. 116.

13. J. L. MONCADA: *Episcopologio de Vich,* vol. I, Vic 1891-1904, pàgs. 235-236.

14. Sobre aquest tema vegi's E. JUNYENT: *La Pau i Treva,* Barcelona 1975.

15. P. BOFARULL: *Los condes de Barcelona vindicados,* vol. I, Barcelona 1831, pàg. 210.

16. A. M. ALBAREDA: *L'abat Oliba...*, pàgs. 129 i ss.

17. Acta de consagració publicada per J. VILLANUEVA: *Viaje literario a las iglesias de España,* vol. VI, València 1820, apèndix XXVI, pàgs. 294-298.

Oliba morí l'any 1046. El seu successor fou Guillem de Balsareny (1046-1076), nebot del mateix Oliba. Aquest fou succeït per Berenguer Sunifred de Lluçà (1078-1099), amb el qual acabà a darreries del s. XI, el període més esplendorós de la història del Bisbat de Vic.

Arquitectura dels campanars: models i tipologies

Dins les construccions catalanes de tipus religiós dels segles XI i XII hom pot observar diferents models de campanars. Els més senzills, dits d'espadanya, de paret o de cadireta, acostumen a ser bastits en les edificacions més pobres i rurals, i la seva tipologia es redueix a un mur foradat que pot tenir diferent nombre d'obertures, la funció de les quals és suportar les campanes. Entre els molts exemples que podríem citar que reuneixen aquesta condició a la comarca d'Osona recordarem els de Sant Pere de Serrallonga (ss. X-XI); Sant Pere de Savassona (s. XI); Santa Maria de Mont-Rodón (s. XII); Sant Llorenç Dosmunts (s. XII) entre d'altres.

Una tipologia més complexa la constitueixen els campanars de torre prismàtica de base quadrada. Entre aquests models cal diferenciar aquells més senzills, de planimetria quadrada, l'alçada dels quals no sobrepassa massa la volumetria de l'edifici. Una de les característiques que els defineixen és la manca de motius ornamentals en els paraments exteriors quedant el ritme del mur trencat tan sols per l'obertura d'unes finestres. Els exemples més antics que hom pot constatar es remonten a l'època prerromànica com són els de Sant Mateu de Bages (Bages); Sant Andreu de Gurb (Osona) o Sant Climent del Coll de Nargó (Alt Urgell).

Aquest tipus constructiu continua en les esglésies al llarg de tota l'època romànica arreu de Catalunya. A la mateixa comarca d'Osona podríem esmentar alguns edificis que mostren, —actualment més o menys modificats—, campanars d'aquesta tipologia. Aquest és el cas de Sant Andreu de Llanars (ss. XI-XII); Sant Martí Sescorts (s. XI); Sant Sadurní d'Osormort (finals segle XI-XII) per citar els més coneguts.

Dins dels tipus de campanar de torre, J. Puig i Cadafalch [18] i més tard F. Chueca Goitia [19] diferencien aquests models entre el de forma «senzilla» i els anomenats «grandiosos o importants».

Els «simples o senzills» es caracteritzen perquè el seu perímetre reduït

18. J. Puig i Cadafalch: *L'arquitectura romànica a Catalunya. Del s. IX al XI*, vol. II, Barcelona 1983 (2a ed. fasc.) pàgs. 377 i 379.

19. F. Chueca Goitia: *Historia de la Arquitectura Española. Edad Antigua y Edad Media*, Madrid 1965, pàg. 157.

només permet una composició a cadascuna de les cares. Els «grandiosos o importants» es defineixen per una estructura en base a dos eixos que constitueixen una juxtaposició de dos campanars del tipus simple.

Com exemple del primer cas, el més reeixit dins l'arquitectura romànica catalana és el de Sant Pere de Vic, seguit pels de Torelló, Taradell, etc. Entre els més magnificents citarem els de Cuixà, Ripoll, Sant Pere de Roda, Girona, Sant Salvador de Breda, Castelló d'Empúries, etc.[20]

Noël Bailbe [21] analitza l'arquitectura dels campanars de l'època de l'Abat Oliba i segons les classes d'obertura que es registren en els diferents pisos d'aquest element, el citat autor, els classifica en tres tipus diferents: un primer model definit pel campanar de Sant Martí de Canigó; un segon exemple el constituiria el de Sant Vicenç de Ria i un tercer grup vindria representat pel de Sant Pau de Pi, tots geogràficament ubicats al Conflent.

En el cas de Sant Martí del Canigó, Bailbe, observa que en el primer pis les obertures són de petites dimensions essent la planimetria d'aquestes de doble esqueixada. En el segon nivell aquestes obertures presenten un aspecte més ample i es resolen amb arcs de mig punt. En el darrer registre apareix el tipus de finestra geminada on les columnes circulars suporten capitells trapezoïdals sense ornamentació.

Aquest model definit a Canigó es difon cap a la zona del Ripollès i a la Plana de Vic. Actualment ens resten testimonis d'aquesta tradició en els campanars de Ripoll, Girona i Vic respectivament.

El model de Sant Vicenç de Ria (Conflent) la diferència es constata en l'aparició de la tipologia de finestres d'espitllera als pisos inferiors i mitjans, mentre que als pisos superiors les obertures pertinents prenen un canon més estilitzat que els confereix un caràcter més esvelt. D'aquesta tipologia en seria exemple el campanar de Cornellà de Conflent i el de Sant Cristòfol de Beget (segle XII).

La tercera família estaria representada pel model de Sant Pau de Pi (Conflent). Aquest cas és caracteritza per una major simplicitat, que es demostra principalment per la manca de decoració exterior i en la juxtaposició de finestres de mig punt en els diferents registres del campanar. A Catalunya

20. J. Gudiol i Cunill a *Nocions d'Arqueologia Sagrada Catalana,* vol. 1, Barcelona 1931 (2a ed.), pàgs. 200-201 comenta que l'acabament dels campanar de torre amb terrat pla i merlets és una manifestació de què han estat refets, com a possible conseqüència dels terratrèmols de principis del s. XV. Aquest tipus de terminacions constructives segons el mateix autor, requereixen l'existència de gàrgoles les quals foren emprades a partir del s. XIII.

21. N. Bailbe: «Le clocher tour au temps d'Oliba», a «Les Cahiers de Saint Michel de Cuxà», Abbaye de Saint Michel de Cuxà, núm. III, juin 1972, pàgs. 81-89.

l'exemple més directe d'quest model és el conservat a Sant Pere de Casserres (Osona).

Segons el Prof. F. Chueca Goitia [22] la continuïtat de les característiques dels campanars de torre de planimetria quadrada, a Catalunya, perviuen sense modificacions notables al llarg de tot el segle XII, essent l'aparell l'element diferenciador en aquestes construccions.

Els campanars de torre de tipus Llombard a la comarca d'Osona

Vuit són els edificis religiosos ubicats a la Plana de Vic que presenten un campanar d'aquestes característiques. El més important i possiblement paradigma de la resta és el de Sant Pere de Vic.

A fi i efecte de situar cadascun d'aquests exemples en el seu contex històric i artístic, oferim una breu síntesi de la historiografia de cada monument seguint el criteri de prelació en base a les referències documentals més antigues de l'edifici.

Sant Pere de Vic (s. XI)

La historiografia de Sant Pere de Vic pel que fa a l'època romànica ha estat en alguns aspectes imprecisa i un tant problemàtica.

Segons J. Puig i Cadafalch «L'església del segle IX tenia tres altars dedicats a Sant Pere, Santa Maria i Sant Joan; era probablement una d'aqueixes esglésies ab plan de creu... El bisbe Gundemar (948-957) hi afegí un altar de Sant Miquel y poch més tart s'en hi afegí altra dedicat a Sant Feliu de Girona que consta existia en 989».[23]

Les descobertes de les campanyes d'excavació dels anys 1941-1942 realitzades pel Dr. Eduard Junyent mostraren els murs de la nau central i tota l'estructura fins l'absis, la qual cosa corroboraria la planimetria dissenyada pel mestre d'obres Morató (1780-1790) conservada a l'Arxiu Capitular de Vic i publicada per J. Puig i Cadafalch [24] i darrerament per X. Barral i Altet.[25] Una altra planimetria que ens reafirma les descobertes arqueològiques és la que trobà Mossèn Gudiol en les cobertes del pergamí d'un llibre del mateix arxiu de Vic.[26]

22. F. Chueca Goitia: *Historia de la Arquitectura...*, pàg. 157.
23. J. Puig i Cadafalch: *L'arquitectura romànica...*, vol. II, pàg. 241.
24. J. Puig i Cadafalch: *L'arquitectura romànica...*, vol. II, pàg. 242, fig. 161.
25. X. Barral i Altet: *La catedral romànica de Vic,* Barcelona 1979, pàg. 43, fig. 11.
26. La representació d'aquesta planimetria apareix en l'obra de J. Puig i Cada-

Com a conseqüència dels resultats de les esmentades excavacions, el Doctor Junyent, féu una aproximació a la planimetria de l'edifici. Inicialment la creia d'una sola nau amb absis, amb un transsepte i absidioles; i la situa cronològicament al s. XII. Aquest criteri és, emperò, immediatament rectificat pel mateix autor el qual situa tota l'edificació dins del marc del s. XI. Cronologia acceptada, també per X. Barral.[27]

Segons aquest darrer autor, la planimetria de Sant Pere de Vic és una església «que consta d'una sola nau 11/12 mts. d'amplada, amb una façana occidental plana, retrobada a les excavacions, amb un gran transsepte d'una amplada sensiblement idèntica a la de la nau i amb un absis molt desenvolupat. Dues absidioles s'obren a cada braç del transsepte».[28]

Així doncs atesa la cronologia acceptada, el model de Sant Pere de Vic correspondria a l'estil definit per J. Puig i Cadafalch com a primer art romànic, és a dir, tipus d'aparell de pedra de tamany reduït; decoració mural externa amb bandes llombardes i arcuacions cegues; coberta amb volta de canó; creuer amb cimbori octogonal o quadrat; juntament amb una estructura espacial exterior que remarca sensiblement masses i volums.

Dissortament, avui, només en resta el campanar símbol i testimoni de la magnificència que devia ésser la construcció olibana del 1038.[29]

La cronologia d'aquest element no apareix ben definida. Mentre J. Puig i Cadafalch situa l'inici de la construcció vers el 1036,[30] E. Junyent considera l'obra acabada el 1069 [31] i A. Pladevall [32] el data cronològicament del 1064. Dins d'aquesta diversitat d'opinions X. Barral dóna notícia de la seva existència el 1059 en una menció d'una casa situada entre el cementiri de Sant Pere i el campanar.[33]

Indicades les distintes datacions atribuïdes al campanar de Vic, passarem tot seguit a fer la descripció pròpiament dita de l'element arquitectònic. *«A priori»* la tipologia que ens ofereix el model de Vic es pot considerar un

FALCH: *L'arquitectura romànica...*, vol. II, pàg. 243, fig. 162; i a X. BARRAL: *La catedral...*, pàg. 44, fig. 11.

27. X. BARRAL I ALTET: *La catedral...*, pàg. 48.

28. X. BARRAL I ALTET: *La catedral...*, pàg. 48.

29. L'Acta de consagració del 31 d'agost de 1038 es troba transcrita i traduïda a X. BARRAL: *La catedral...*, pàgs. 274-279, apèndix 2.

30. J. PUIG I CADAFALCH: *L'arquitectura romànica...*, vol. II, pàg. 386.

31. E. JUNYENT: *Catalunya romànica. L'arquitectura del s. XI,* Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1975, pàgs. 222-223.

32. A. PLADEVALL: *Catalunya Romànica,* vol. III (Osona II), Barcelona 1986, pàgina 683.

33. X. BARRAL I ALTET: *La catedral romànica de Vic...*, pàg. 219 remet a SALADRICH, J.: *Vich, su historia, sus monumentos, sus hijos y sus glorias,* Vic 1854, pàg. 228, nota 1.

paradigma dels campanars llombards catalans del s. XI tant pel que fa a la seva estructura formal com pels elements ornamentals que el decoren.

El campanar que comentem correspon al tipus de torre quadrada de 8 mts. de costat i sis pisos d'alçada,[34] i la seva ubicació respecte de l'església és aïllat.[35] L'aparell que hom hi pot contemplar és més aviat petit i regular i és manté homogeni al llarg de tota la seva construcció. Tant sols el veiem diferent a la part superior construïda en època posterior.

Si hom examina detingudament l'estructura arquitectònica de la façana d'aquest element hom hi veu una successió d'obertures que ens marquen un ritme creixent a mesura que progressa l'elevació del campanar. En els dos primers pisos, que conformen la planta baixa, hom hi troba unes finestres de tipus d'espitllera. A la part immediatament superior, —tercer registre—, apareixen unes obertures l'estructura de les quals dissenyen dos arcs de mig punt degradats. Les dovelles que dibuixen l'arc de la part superior, d'aquesta arcada, queden perfectament perfilades fins l'inici de l'arrencada d'aquest cos.

En el quart registre l'espai del mur s'obre per la presència de finestres de tipus geminat. La seva tipologia es composa d'una columna cilíndrica que suporta un capitell trapezoïdal sense decorar. El perfil de les obertures biforades segueix un esquema semblant a l'emprat en el tipus senzill de mig punt que hom veu en el registre anterior. La novetat en aquest cas apareix en la incorporació d'una petita mènsula llisa que ens marca l'eix de simetria alhora que es situa al recte de la verticalitat donada pel conjunt del fust i capitell.

En el cinquè i sisè pis les finestres geminades es substitueixen per altres de tipus triforat, el model de les quals repeteixen les mateixes constants estilístiques i formals de la tipologia anteriorment descrita.

A nivell ornamental la decoració que apareix en aquest campanar de Sant Pere de Vic es correspon plenament al repertori de tipus llombard. Hom copsa, al primer cop d'ull, el canvi de ritme decoratiu que es produeix entre la part inferior i la superior. Mentre que els registres dels pisos primer, segon i tercer apareixen separats per una banda llombarda que divideix l'espai en dues meitats iguals; a la part superior aquest motiu ornamental desapareix essent la disposició dels finestrals els que ens determinen el ritme ascendent originat per la progressiva obertura del parament del mur.

Malgrat la diferència que hom observa en la disposició estètica dels elements que configuren el programa decoratiu de la part inferior i superior, resulta fàcil descobrir el motiu ornamental comú i unificador de tot el cos

34. El setè és d'època posterior.

35. Aquesta ubicació del campanar de Vic es troba en altres esglésies romàniques, com en la Seu de Girona o Sant Salvador de Breda, entre d'altres.

del campanar: ens referim al fris de dents de serra i a la successió d'arcs cecs (deu a la part baixa i vuit als cossos superiors) amb mènsules llises que disposats en sentit transversal ens indiquen el pas d'un registre a l'altre.

No comentarem el darrer pis, el qual ha estat modificat en diverses ocasions fins que al s. XVII adquirí la silueta a quatre vessants que hom hi pot contemplar actualment.

Sant Vicenç de Torelló (s. XI)

La primera referència documental que hom disposa sobre l'església de Sant Vicenç de Torelló data de l'any 938.

L'església de Sant Vicenç apareix documentada com a parròquia el 12 d'agost de 1057 quant el bisbe Guillem de Balsareny empenyora a la comtessa Ermessenda de Barcelona un alou situat a les parròquies de Sant Feliu i Sant Vicenç de Torelló.

Inicialment era una construcció de nau única rectangular amb un absis semicircular.

Al llarg del segle XII es produiren diverses modificacions que ja s'havien iniciat amb la construcció del campanar a finals del segle XI, la qual cosa ha estat verificada per les diverses campanyes arqueològiques.

Els resultats de les excavacions efectuades han estat fructuosos pel fet que han aclarit una sèrie de hipòtesis, entre altres, algunes referents al campanar. La primera d'elles el considerà cronològicament anterior al temple romànic; i la segona afirmà la possibilitat que aquest campanar fos una torre de guaita reutilitzada. Referent a aquestes qüestions d'atribució, Alberto López [36] refuta aquestes teories en base a l'anàlisi detinguda de l'estratigrafia de l'àrea interior de l'espai del cos arquitectònic comentat. La planimetria del campanar respon a una planta quadrada. Té una elevació de quatre pisos i la seva situació respecte de l'edifici de l'església és adossat al cantó nord.

L'aspecte exterior del campanar de Sant Vicenç de Torelló recorda d'immediat el campanar de Vic, si bé les seves dimensions i alçada són d'antuvi més reduïdes. La disposició de les obertures del mur del parament marquen en aquest cas, igual que a Vic un sentit ascendent. Una finestra d'espitllera presideix la planta baixa; un finestral de mig punt amb les dovelles remarcades fins l'inici de l'arc il·lumina el segon registre. En el tercer i quart pis presenta el tipus d'obertura geminada amb arc senzill, columna cilíndrica i capitell trapezoïdal. La diferenciació dels distints nivells del campanar s'indiquen mit-

36. *Catalunya Romànica,* vol. III (Osona II), Barcelona 1986, pàg. 536.

jantçant un fris de dents de serra resseguit a la seva part inferior per una successió de petits arcs cecs (en nombre de quatre) ornats amb mènsules llises. La categoria del parament del mur és petit i regular, i mostra una homogeneïtat constructiva que recorda l'uniformitat de l'aparell del campanar de Vic. La seva coberta, piramidal, és ressolta a quatre vessants i coberta amb teules àrabs.

A partir de 1973 el Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona, inicià una campanya de restauració de tot l'edifici sota la direcció de A. González i J. Rovira.

Sant Genís de Taradell (s. XI)

La parròquia de Sant Genís de Taradell apareix documentada l'any 950. L'any 988 un personatge anomenat Adalbert deixa en el seu testament una «modiata» de vinya a l'esmentada església.

Segurament aquesta fou substituïda per una de nova, la qual va ésser consagrada l'any 1076 pel bisbe Berenguer de Girona.

Aquest edifici, però, inicià aviat tot un període de transformacions i modificacions que es conclogueren amb la construcció el s. XVIII d'una altra església, deixant només com a constatació de l'època romànica el campanar, inspirat en el cloquer de Vic que li era contemporani.

Actualment, hom només pot contemplar part de la torre de la primitiva construcció romànica del s. XI. Un alçat dut a terme al llarg del s. XVIII, juntament amb altres represses realitzades en època més moderna amb la intencionalitat de retornar-lo a l'estil romànic inicial, emmascara la identitat primitiva d'aquest element llevant-li la gràcia i l'esveltesa de què devia gaudir.

El campanar de Sant Genís de Taradell té, com la resta dels de la Plana de Vic, una planimetria quadrada. L'estructura del cos arquitectònic queda dividit, en l'exemple que comentem, en cinc pisos. El seu aparell és petit i regular. Tres arcuacions dividides per una lesena decoren els murs del parament del primer pis o base del campanar. Cadascun dels registres es diferencia per un fris de dents de serra. Al dessota de l'esmentat motiu apareix una successió d'arcs cecs (en nombre de sis) recolçats damunt d'unes petites mènsules sense decorar.

Una finestra de mig punt apareix ubicada en el bell mig de cadascuna de les quatre cares del segon pis. El sistema de la disposició de la fàbrica de les dovelles que configuren l'arc és radial i apareixen remarcades fins l'inici de la seva arrencada.

Quatre obertures biforades amb columnes cilíndriques i capitells trape-

zoïdals sense decoració omplen l'espai del tercer registre. La tipologia d'aquestes finestres ens recorda el model que apareix a Vic, és a dir, aquell format per un doble arc degradat el perfil del qual dibuixa la silueta de les dues obertures. Com a l'exemple de Vic, hom hi contempla una petita mènsula disposada sobre un eix de simetria vertical damunt del qual hi són àdhuc ubicats el fust i el capitell de les esmentades finestres geminades.

En els dos darrers registres, —quart i cinquè—, apareixen obertures de tipus triforat. La seva tipologia formal i ornamental segueix el mateix esquema descrit pel tipus geminat o biforat.

En la restauració del cinquè pis, aquest campanar fou modificat no fa gaire temps a fi i efecte de collocar un rellotge a cadascuna de les seves façanes. L'obra de remodelatge fou dirigida sota el criteri de l'historiador de l'art J. Puig i Cadafalch.[37]

No cal dir, doncs, que el coronament d'aquest campanar és amb tota seguretat modificat en el s. XX possiblement després de la nostra guerra civil, essent ressolt a quatre vessants i cobert amb teules àrabs.

Sant Esteve de Tavernoles (s. XI)

L'església de Sant Esteve de Tavernoles la trobem documentada, ja amb funcions parroquials, a partir de l'any 981. Segons E. Junyent [38] aquesta església fou construïda pels vescomtes d'Osona vers 1069.

L'any 1078 fou infeudada per part del bisbe de Vic, Sunifred de Lluçà juntament amb el castell de Calaf i l'església de Savassona, al vescomte de Cardona, Ramon Folc. Però, el 1086 retornà de nou a la seu de Vic com a conseqüència d'una disposició testamentària del mateix vescomte.[39]

Al llarg del temps l'edifici sofrí diferents modificacions, sobretot durant els ss. XVII i XVIII. Actualment, encara manté la funció d'església parroquial.

Sant Esteve de Tavernoles és de tipus senzill. La seva planta és d'una sola nau coberta amb volta de canó i absis a la capçalera.

L'aparell en què fou realitzada aquesta construcció és més aviat petit, ben escairat i força regular.

Un ràfec de finestres cegues ressegueix la nau central i envolta la curvatura de l'absis.

37. J. Puig i Cadafalch en el vol. II de *L'arquitectura romànica...*, pàg. 383, fig. 420 reprodueix una fotografia, en blanc i negre, que permet copsar l'estat anterior a la restauració, i poder veure clarament la remodelació duta a terme sota el criteri d'aquest autor.

38. E. Junyent: *Catalunya romànica, s. XI...*, pàg. 218.

39. J. Puig i Cadafalch: *L'arquitectura romànica...*, vol. II, pàg. 306-307.

El campanar, de planta quadrada, sobresurt dos pisos per damunt de la volumetria del cos central de l'edifici. Es troba adossat a la façana sud ubicat prop de la capçalera.

La socalada del cloquer presenta un aspecte llis fins a l'alçada de la nau coincidint aquesta amb la línia que ens marquen el seguit de finestres cegues. Només hi ha una petita finestra d'espitllera que trenca la monotonia del parament.

Serà en el segon i tercer registre on els espais buits predominaran sobre els plens, enriquits per la presència de motius ornamentals que, en aquest cas, com en altres de la Plana de Vic, es tradueixen en frisos de dents de serra i successions d'arcs cecs (en aquesta ocasió tres) recolzats damunt unes petites mènsules sense decorat.

L'estructura formal que defineix el tipus de finestra geminada de dues obertures ens repeteix un dels models emprats en altres edificis, el paradigma del qual es troba en el majestuós campanar de Vic. Es tracta doncs del ja comentat tipus compost per dos arcs degradats els quals perfilen la silueta d'obertures de la finestra biforada.

Damunt del fust cilíndric i del capitell trapezoïdal hom hi veu disposta sobre el mateix eix de simetria una petita mènsula la qual unifica l'arc que corre per la part superior de l'obertura.

Aquesta tipologia, en el campanar de Tavernoles es reitera idèntica en els dos registres que integren la part superior d'aquest element.

L'aparell que conforma la construcció d'aquest cos de l'edifici resulta similar al descrit per a la resta de l'església.

Sant Vicenç de Malla (s. XI)

L'església s'esmenta per primera vegada el 962, encara que les seves funcions parroquials no es documenten fins l'any 1052. E. Junyent [40] dóna l'any 1078 com una data indicativa que l'església es trobava en construcció. Segons aquest autor aquesta edificació es degué produir sobre uns paraments més antics els quals possiblement condicionen la tipologia de planta basilical que actualment encara conserva. En aquesta edificació del s. XI, la major part de l'església era coberta amb encavellades de fusta essent només el tram més a prop de l'absis el que presenta una volta de creueria. No serà fins una mica més tard quant l'esmentada coberta de fusta es transformà amb volta de canó. Aquesta remodelació tingué lloc entorn a l'any 1191, moment en què es con-

40. E. JUNYENT: *Catalunya romànica, s. XI...*, pàg. 203.

sagra, pel bisbe de Vic, Ramon Xetmar, un nou altar dedicat a la Verge Maria i s'hi col·loca la portada esculturada que actualment es conserva al Museu Arqueològic Artístic Episcopal de Vic (núm. inventari 89 al 99).

El monument sofrí moltes transformacions al llarg de la seva història, en ésser invertida, entre moltes altres modificacions, la seva orientació la qual cosa obligà a suprimir l'absis central per donar lloc a un cos d'edifici destinat a l'entrada.

Pel que fa al campanar, també sembla que fou eregit entorn de la segona meitat del s. XI.[41] Està ubicat sobre la nau lateral del costat nord i la seva planimetria repeteix el model de torre quadrada. El tipus de parament que s'hi observa és llis. Tant sols a la part superior, aquest mur, es trenca amb l'obertura d'unes finestres de mig punt i amb unes altres geminades de dues obertures dividides amb una columna i capitell. L'aspecte que actualment es pot contemplar d'aquest element difereix del que tenia en un moment anterior.[42] Antigament només apareixien unes obertures a la part immediatament inferior a la cobertura piramidal, i l'únic motiu ornamental que s'hi veu és la successió de tres arcs cecs disposats sobre les finestres. Actualment el seu aspecte ha variat substancialment.

A la base del campanar hi ha un gran arc de descàrrega que diferencia el primer i segon pis. La resta dels registres, fins arribar al quart pis, es senyalen amb un fris de dents de serra. Hom hi veu una finestra de mig punt en el bell mig de cada cara creant el primer buit del parament que correspon al tercer pis. A l'últim registre, les obertures s'han transformat en finestres biforades separades per una columna i capitell. De l'aspecte primitiu només hi veiem el record de l'element ornamental compost per la successió de tres arcs cecs.

Sant Jaume de Viladrover o dels Bastons (s. XI).[43]

Un dels primers documents que fan esment del lloc de Viladrover, data del 1029 quan Sendred i la seva muller Especiosa fan una venda d'unes cases i terres al terme de Seva, a la parròquia de Sant Martí de Castellar o Viladrover.

41. Els resultats de les diferents campanyes d'excavació dutes a terme entre els anys 1983-84 per part del Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona, situen la cronologia del campanar de Sant Vicenç de Malla entorn la segona meitat del s. XI.

42. *Catalunya Romànica,* vol. III (Osona II), pàgs. 302-303 reprodueix una fotografia en la qual es pot observar l'estat del campanar anterior a la darrera restauració.

43. L'església prengué el nom d'una antiga villa rural coneguda des del 1029 (A. PLADEVALL a *Gran Enciclopèdia Catalana,* vol. 4, Barcelona 1973, pàg. 554).

Tanmateix, l'església propiament dita no es troba documentada fins l'any 1131.

Fins a finals del s. XIV romagué com a propietat privada. En temps de Hug de Selige i la seva esposa Bernarda vengueren a Pere Berenguer, canonge sacristà de Vic, tots els drets sobre aquest temple.

La planimetria de l'església de Viladrover respon al tipus de nau única bé que molt modificada al llarg del segle XVII.

El campanar és ubicat als peus de l'església, damunt de les restes de la volta, que, actualment, es conserva de l'edificació d'època romànica. Aquest cos integrat en una estructura superior [44] consta de tres pisos d'elevació, diferenciats cadascun per un fris de dents de serra i la successió de quatre arcs cecs amb mènsules llises, dispostos entre els pilars de reforç de cada angle. Es conserven només els originals del cantó nord i sud, atès que els de la banda est i oest foren eliminats en la reforma de l'època barroca.

Quant a les finestres que s'obren en els paraments del mur, és evident que han sofert modificacions. El pis més inferior té una finestra de mig punt amb les dovelles de l'arc distribuïdes en forma radial fins l'arrencada de l'obertura. Al pis immediatament superior hi ha finestres geminades (actualment tapiades). En el darrer tram és a on les modificacions són més paleses. Les finestres biforades que en origen s'obrien a cada costat del campanar han sofert transformacions en temps del barroc convertint-se les del cantó est i oest en un gran finestral, amb arc de mig punt, les proporcions del qual sobrepassen l'alçada usual en aquest tipus de finestral. Els capitells de les finestres geminades que encara es poden contemplar són trapezoïdals mensuliformes sense cap tipus de decoració

El sistema d'aparell es manté dins la tradició pròpia de les edificacions del s. XI, si bé en aquest cas sembla haver-hi la voluntat de cercar un valor plàstic en conjugar el to natural de la pedra amb el rogenc que s'utilitza en les dovelles dels arcs, capitells i en el fris de dents de serra.

Al cantó on la disrtibució dels finestrals es manté en la seva configuració original, per damunt del darrer fris de dent de serra apareix una sobreelevació, a fi i efecte de cercar el nivell donat per l'alçada de les finestres construïdes en època moderna.

Malgrat les diverses i greus transformacions que ha sofert aquest campanar al llarg del temps manifesta encara l'elegància que en origen degué mostrar.

44. Aquestes característiques de Sant Jaume de Viladrover J. PUIG I CADAFALCH: *L'arquitectura romànica...*, vol. II, pàg. 377 les compara amb les de Coaner i Sant Andreu de Llanars. Aquesta mateixa analogia la comenta D. ARUMÍ a *Catalunya Romànica*, vol. II (Osona I), Barcelona 1984, pàg. 168.

Sant Vicenç d'Espinelves (s. XII)

La primera notícia històrica sobre Espinelves és l'any 943 i la dóna un document de l'Arxiu Capitular de Vic en que Abellonia i el seu fill Eigobert venen al prevere Elies una vinya situada en el terme del castell de Sant Llorenç a la parròquia de Sant Vicenç i en la *«villa que vocant Spinalbes»*.

La consagració de dita església tingué lloc el 21 de febrer de 1186 [45] amb la presència del bisbe de Vic, Ramon Gaufred, a petició de Pere de Viver que tenia la responsabilitat de la parròquia.

Eduard Carbonell [46] dóna aquesta església com un clar exemple del segle XI. La classifica entre les d'una sola nau coberta en volta de canó i acabada amb un sol absis. El citat autor, comenta també que al llarg del segle següent es restaurà l'edifici i se li afegí una altra nau. D'aquesta reforma, diu Carbonell, consta la consagració de 1187.

El Prof. Whitehill glossa en J. Villanueva («Viaje Literario... VIII, 3) quan explica que «església consistia en una sola nau de volta de canó un absis semicircular i el campanar a l'angle nord-est. Al costat li fou bastida una altra i potser això ocasionà la consagració de 1187».[47]

Més explicit és el Dr. Junyent en parlar de la planimetria de l'església de Sant Vicenç d'Espinelves. Aquest autor observa que l'actual edifici és el resultat de tres etapes de construcció. La primera correspondria la nau amb la coberta amb volta de canó; la segona la porta esculturada ubicada a migdia la qual possiblement s'obria a un porxo, i l'obra del campanar. La tercera i última que consistí en la transformació del citat porxo en una segona nau. Aquest moment, per a Junyent, fou molt important i el situa entorn de l'any 1187.[48]

La problemàtica que genera la planimetria d'aquest edifici sobre si en origen gaudí d'una o dues naus o si aquesta segona nau fou un afegitó d'època posterior, no s'escau dins de l'objectiu plantejat en iniciar-se aquest treball. Per tant, d'aquest monument religiós, només seran matèria d'observació i

45. A. PLADEVALL: «Notícies històriques d'Espinelves» a «Ausa», vol. VIII, Vic 1975-1979, pàg. 228, comenta que al datar-se la consagració per l'any de l'Encarnació de Crist —entenent que comença l'any el 25 de març— l'equivalent del dia 9 de les Calendes de març de l'any 1186 hauria l'ésser el 21 de febrer de 1187.

46. E. CARBONELL: *L'art romànic a Catalunya. S. XII (**)*, Barcelona 1975, pàg. 20.

47. W. M. WHITEHILL: *L'art romànic a Catalunya. s. XI*, Barcelona 1973, pàg. 56, nota 43.

48. E. JUNYENT: *Catalunya Romànica. L'arquitectura del s. XII*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1975, pàg. 236.

d'anàlisi aquelles parts i elements que configuren el campanar de l'església.

El citat cos arquitectònic es troba ubicat al mur de ponent, als peus de l'església, —a l'angle NE—, damunt de la volta. La seva tipologia segueix els corrents estilístics que hom ha contemplat a la Plana de Vic. De planimetria quadrada i amb tres pisos d'elevació té un aspecte solemne i ben proporcionat.

Situada al primer pis hom hi veu una finestra de mig punt, amb dovelles disposades en sentit radial perfilant l'arc des de l'inici de la seva arrencada. En el registre superior hi ha una finestra de tipus geminat de dues obertures dividides per una columna de fusts cilíndric la qual sosté un capitell trapezoïdal sense ornamentació. L'estructura i disposició de les dovelles, dels arcs d'aquest finestral, repeteixen el model anteriorment descrit en el primer registre. El darrer pis és resolt amb dues grans finestres de mig punt, —dues per banda—, que corresponen a una modificació d'època posterior així com la coberta a quatre vessants construïda actualment en teules àrabs.

El tipus d'aparell és força regular fins arribar al tercer nivell on es pot copsar amb facilitat la variació del parament.

Quan l'element ornamental que decora les quatre cares del campanar segueix els repertoris ornamentals propis d'aquesta comarca i reflecteix la influència del paradigma de Vic. Hom hi observa la successió d'un fris de dents de serra amb un seguit d'arcuacions cegues amb la incorporació, en aquest cas, de mènsules decorades (petites testes humanes) que transcorren per la part immediatament inferior del primer motiu ornamental esmentat en un nombre que oscilla entre cinc i sis.

Santa Eugènia de Berga (s. XII)

La primera notícia documentada que tenim sobre l'església de Santa Eugènia de Berga és de l'any 917, per bé que les seves funcions parroquials no apareixen fins el 976.

Sembla que l'edifici fou renovat vers l'any 1050 en temps de l'abat Oliba, o més tard en temps del seu successor Guillem de Balsareny.

Fou cedida a la canònica vigatana cap a l'any 1144. Segons J. Puig i Cadafalch [49] a les darreries del s. XII, vers el 1183, any de la nova consagració, es renovaren l'absis i els murs i sobre el cimbori s'aixecà el campanar de torre. Aquesta data de consagració donada per Puig i Cadafalch represa de Mossèn Gudiol [50] es contradiu amb la cronologia proposada per altres autors (White-

49. J. Puig i Cadafalch: *L'arquitectura romànica...*, vol. II, pàg. 269-270.
50. J. Gudiol i Cunill: *Nocions d'Arqueologia...*, vol. I, pàg. 203.

hill, Junyent, Carbonell, Pladevall, Benet) els quals la situen a l'any 1173, en temps del bisbe de Vic, Pere de Redorta (1147-1185).

Santa Eugènia de Berga ha sofert, al llarg dels temps diverses modificacions, i entre els anys 1955-1975 es realitzaren dues campanyes de restauració.[51]

La planimetria de Santa Eugènia de Berga és de planta de creu llatina, amb transsepte sobresortit i tres absis a la capçalera. Aquesta edificació Junyent [52] la situa dins de les característiques de l'estil llombard del s. XI, atribuint en aquest mateix moment la construcció de les finestres cegues que discorren sota la teulada al llarg dels murs laterals i a tot el voltant del cimbori. Situa la datació del campanar de torre en el s. XII, la qual cosa juntament amb altres modificacions fan creure, al citat autor, que fou motiu per una segona consagració que tingué lloc l'any 1173.

Les dues etapes de construcció que apunta el Dr. Junyent són també sostingudes per E. Carbonell.[53]

El campanar de torre que apareix damunt del cimbori de Santa Eugènia de Berga, consta de tres pisos. El primer, és a dir, aquell que apareix immediatament sobre el cos octogonal presenta dues obertures d'arcs de mig punt per cara. Una finestra geminada de dues obertures de perfil senzill completen l'espai del mur del segon registre. Una columna i un capitell divideix l'espai d'aquesta obertura.

Dessota de la coberta piramidal a quatre vessants resolta actualment amb teules àrabs, hom hi contempla una finestra de tipus triforat situada a cada cantó del campanar. La tipologia dels arcs que la configuren, i els fusts de les columnes i capitells són similars als models que s'observen en el pis inferior.

En aquest cas de Santa Eugènia de Berga, el fris de dents de serra només apareix en el segon i tercer pis essent resseguit per un conjunt d'arcuacions cegues (en nombre de set) sense mènsules de suport.

El tipus d'aparell que es pot veure en el cos afegit del campanar, correspon ja a uns carreus més ben elaborats que ens mostren la tendència més pròpia de les edificacions del segle XII.

51. Entre els anys 1955-1957 de la restauració en fou responsable el Servei de Catalogació i Conservació de Monuments de la Diputació de Barcelona, sota la direcció de l'arquitecte Camil Pallàs.

52. E. JUNYENT: *Catalunya romànica. s. XI...*, pàg. 188.

53. E. CARBONELL: *L'art romànic a Catalunya...*, vol. II, pàg. 20.

Anàlisi comparativa dels elements estructurals

A fi i efecte de poder comparar, analitzar i estudiar d'una forma més acurada cadascun dels elements que integren el campanar de torre de la Plana de Vic, hem creat un quadre sinòptic a través del qual ens permetrà observar millor les possibles relacions cronològiques, planimètriques i estilístiques alhora que les ornamentals que els defineixen (Vegi's quadre I).

Una vegada contemplades les variables que configuren l'esmentat esquema, ens han ofert un seguit de constants arquitectòniques i estilístiques l'examen de les quals serà vàlid per establir les següents premises:

A) Hom veu en primer lloc, —almenys en les esglésies de la Plana de Vic—, que els campanars de planimetria quadrada, en concret els de torre de tipus llombard, no responen necessàriament a una tipologia planimètrica de l'edifici. Per bé que hi ha un predomini d'esglésies d'una sola nau (Sant Vicenç de Torelló s. XI); (Sant Genís de Taradell s. XI); (Sant Esteve de Tavernoles s. XI); (Sant Jaume de Viladrover ss. XI-XII). Àdhuc hi ha dos exemples en què aquest element apareix en esglésies de planta de creu llatina (Sant Pere de Vic, com a representant del s. XI i Santa Eugènia de Berga del s. XII), i en dos casos singulars hom hi troba una planta basilical a Sant Vicenç de Malla (s. XI), i dues naus a Sant Vicenç d'Espinelves (s. XII).

B) En la majoria d'edificis religisos cronològicament situats en el segle XI (Torelló, Taradell i Tavernoles) hom hi contempla la constant del campanar adossat, encara que indistintament ubicat al cantó septentrional o de migdia. D'aquest període, del segle XI, només trobem un sol exemple de campanar aïllat orientat al nord, que correspon a l'església de Sant Pere de Vic.

Hom observa en la transició dels segles XI-XII que el campanar de torre de tipus llombard no apareix adossat al mur, sinó que es recolza damunt d'un element arquitectònic integrant-se en el sí de la volumetria de l'edifici. Aquesta modalitat la troben a l'església de Sant Vicenç de Malla (ss. XI-XII) on apareix sobre l'angle nord-oest; a Sant Jaume de Viladrover (ss. XI-XII) que es troba sobre els peus; a Sant Vicenç d'Espinelves (s. XII) edificat sobre el mur de ponent; i a Santa Eugènia de Berga (s. XII) que es erigit dalt del cimbori octogonal.

C) Una altra característica constatada en les edificacions del segle XI de la Plana de Vic és que els campanars de torre de tipus llombard presenten una aparença força esbelta. El més representatiu, d'aquest denominador comú, és el que es conserva a l'església de Sant Pere de Vic que ostenta sis pisos d'alçada. El segon amb una alçada més important és el de Sant Genís de Taradell que arriba a assolir cinc registres. A l'església de Sant Vicenç de Torelló

CAMPANARS DE TORRE DE TIPUS LLOMBARD A LA PLANA DE VIC

PRESENTACIÓ EDIFICIS							TIPOLOGIA CAMPANAR			COMPOSICIÓ FAÇANA CAMPANAR						
Nom edifici	Època	Planta	UBICACIÓ CAMPANAR RESPECTE L'ESGLÉSIA				PLANTA CAMPANAR	NOMBRE DE PISOS	TIPUS DE COBERTA	TIPUS DE FINESTRA				TIPUS DE DECORACIÓ		
			Orientació	Aïllat	Adossat	Sobre un altre element arquitectònic				Espitllera	Mig punt	Biforades	Triforades	Lesenes	Arcs cecs	Dents de serra
SANT PERE DE VIC	XI		N	●			□	6	Quatre vessants	●	●	●	●	●	●	●
SANT VICENÇ DE TORELLÓ	XI		N		●		□	4	Quatre vessants	●	●	●			●	●
SANT GENIS DE TARADELL	XI		*		●		□	5	Quatre vessants	●	●	●	●	●	●	●
SANT ESTEVE DE TAVERNOLES	XI		S		●		□	3	Quatre vessants	●		●			●	●
SANT VICENÇ DE MALLA	XI XII		N			●	□	3	Quatre vessants		●	●			●	●
SANT JAUME DE VILADROVER	XI XII		W			●	□	3	Quatre vessants		●	●			●	●
SANT VICENÇ D'ESPINELVES	XII		N			●	□	3	Quatre vessants		●	●			●	●
SANTA EUGENIA DE BERGA	XII		*			●	□	3	Quatre vessants		●	●	●		●	●

Quadre 1

l'elevació del campanar queda ja reduïda a quatre nivells, mentre que a Sant Esteve de Tavernoles tan sols en són edificats tres.

Per tant doncs sembla evident que en iniciar-se el pas cap al segle XII s'observa una constant reducció de l'elevació dels campanars de torre de tipus llombard a la comarca d'Osona. Els edificis representatius del període arquitectònic comprès entre la transició dels ss. XI-XII (Sant Vicenç de Malla i Sant Jaume de Viladrover) i el s. XII, propiament dit (Sant Vicenç d'Espinelves i Santa Eugènia de Berga) unifiquen el nombre de pisos de la construcció de l'esmentat element a tres la qual cosa pressuposa una notable reducció de l'esbeltesa del campanar respecte del model de Sant Pere de Vic (s. XI).

D) L'estructura de la coberta dels campanars de tipus llombard presenta un mateix denominador comú al llarg dels segles XI-XII: el paradigma constructiu emprat en tots els models de la comarca que comentem, es concreta en un acabament a quatre vessants resolt en teules àrabs.

E) Pel que fa a les obertures que imprimeixen el ritme plàstic a les façanes d'aquest elements arquitectònics a la Plana de Vic, el quadre fa palesa una diferenciació ben significativa. Mentre que, en tots els cloquers del segle XI hom hi constata finestres de tipus d'espitllera a les parts baixes d'aquests cossos, en iniciar-se ja el segle XII aquesta tipologia desapareix en tots els edificis que hem estudiat, la datació dels quals s'inclou dins aquest període.

Pel que es refereix al tipus de finestral que apareix a la resta dels registres del campanar hom hi constata l'ús, d'una forma generalitzada, de finestres geminades de tipus biforades.

La segona solució tipològica més emprada és aquella obertura el perfil de la qual dibuixa un arc de mig punt. De tots els campanars de tipus llombards que hom ha observat tant sols hi ha una excepció on aquesta modalitat no hi es present, és el cas de Sant Esteve de Tavernoles del s. XI.

Menys freqüent resulta la utilització de finestres de tipus triforada les quals hom només les contempla en dues edificacions del s. XI: Sant Pere de Vic i Sant Genís de Taradell; i en un cas corresponent ja el segle XII i que es concreta en Santa Eugènia de Berga.

F) Quant als repertoris ornamentals que enriqueixen els campanars de torre de la Plana de Vic, segueixen els elements decoratius normalment emprats en les tipologies d'estil llombard. Tanmateix, en les cloquers analitzats s'hi podem contemplar diferencies que recauen en la no utilització dels motius que ens defineixen l'esmentada tipologia llombarda. Només hi ha dos exemples, l'església de Sant Pere de Vic i la de Sant Genís de Taradell, ambdues del s. XI, on apareixen tots els elements ornamentals que hem analitzat: lesenes, arcuacions cegues i fris de dents de serra. Cal fer notar que en els dos casos

citats el motiu de les bandes llombardes només apareix decorat la part baixa del cos del campanar.

Els motius d'arcs cecs i de fris de dent de serra apareixen d'una forma comuna a la resta de les esglésies que hem estudiat (Sant Vicenç de Torelló, Sant Esteve de Tavernoles, Sant Vicenç de Malla, Sant Jaume de Viladrover, Sant Vicenç d'Espinelves, Santa Eugènia de Berga), totes dependents del bisbat de Vic al llarg dels ss. XI-XII.

Si hom contempla atentament les característiques ornamentals que acabem d'esmentar d'aquest conjunt d'edificis resulta senzill fer altres analogies de tipus formal que ens determinen l'estil de l'element observat que no apareixen puntualment especificats en el resum del quadre sipnòtic.

A nivell formal podríem comentar que totes les finestres amb arc de mig punt que s'obren en els paraments del mur dels campanars de torre dels segles XI-XII tenen les dovelles dispostes en sentit radial perfilant-se netament fins l'inici de l'arrencada de l'arc. Pel que fa a les tipologies biforades i triforades que hem analitzat s'estructuren mitjançant el perfil de dos arcs degradats. El que corre per la part superior de l'esmentada obertura presenta en la yuxtaposició de les dues obertures una petita mènsula sense decorar ubicada en el bell mig de l'eix de simetria de la finestra en el mateix indret del capitell de tipus trapezoïdal llis i de la columna de fust circular que li dóna suport la qual s'observa també sense ornamentació.

La forma i disposició dels arcs cecs que apareixen delimitant els diferents pisos de cadascun dels campanars esmentats presentan la mateixa tipologia constructiva, és a dir, la distribució dels carreus que configuren les dovelles segueix la composició estilística usualment emprada en aquest tipus d'edificació llombarda.

La esmentada successió d'arcs cecs, en la majoria de les esglésies observades, es recolzen sobre petites mènsules llises. Només en un cas, —Santa Eugènia de Berga (s. XII)— aquestes apareixen decorades amb caps humans.

L'aparell que dibuixa els frisos de dent de serra és, així mateix, força similar en cadascun dels exemples analitzats. L'analogia de parament no apareix tan sols en la forma que configura el motiu ornamental que acabem d'esmentar sinó que presenta també una uniformitat al llarg de tot el cos del campanar que el podríem definir, d'una forma general, com petit i regular.

El conjunt de premisses inicialment observades, ha fet palès certs aspectes d'interès, els quals potser, no podrem justificar al llarg d'aquest treball, però sí intentarem oferir unes hipòtesis de treball que tal vegada en un futur siguin vàlides com a base d'una nova investigació.

Un dels punts que en primer lloc desperta l'atenció i l'interès és l'elegant esveltesa estètica que presenten aquest grup de campanars de torre respecte

la volumetria espacial del conjunt de l'edifici. Aquesta circumstància ens condiciona d'una forma quasi immediata a plantejar-nos quina degué ésser la seva utilitat al llarg d'aquest període dels ss. XI-XII, que condicionés, en alguns casos concrets, aquesta solemne aparença dins del marc geogràfic on es troben ubicats.

La funcionalitat que a primer cop d'ull ens ve al pensament, atès que l'ús de l'esmentat element arquitectònic és per l'ubicació de les campanes, és de tipus espiritual. En aquest cas la seva missió hauria estat assenyalar a tots els fidels de la demarcació parroquial els tocs d'oració i de pregària al llarg de la jornada i anunciar-les també els actes litúrgics que es duien a terme els dies de precepte i en les festivitats commemoratives més solemnes. Una altra possibilitat seria —juntament amb aquest servei de caire espiritual i litúrgic ja comentat— la utilització del so de les campanes per anunciar altres esdeveniments de tipus civil, com podien ésser l'avís d'una forta tempesta o pedregada; la crida a foc i, per què no?, l'advertència de l'arribada de gent enemiga.

Una segona hipòtesi que no exclou les anterior, és que l'esveltesa d'aquest element arquitectònic que acompanya les edificacions de tipus religiós de la Plana de Vic del ss. XI-XII tingués una funció alhora de torre de defensa. Aquesta hipòtesi pel que fa a les esglésies que comentem podria recolzar-se amb la presència en els edificis del s. XI de finestres de tipus d'espitllera situades als pisos inferiors o planta baixa del campanar, juntament amb la pròpia alçaria del cos del campanar que pot justificar la funció de vigia.

Si hom fa un repàs ràpid a la situació històrica en el comtat d'Osona en el marc cronològic dels ss. XI-XII hom descobreix una situació política, social i econòmica inestable que ens podria justificar potser la presència d'aquest tipus d'obertura d'espitllera en els edificis del s. XI com a conseqüència de la seva funció de guaita o defensa juntament amb la ja esmentada espiritual o civil. Aquesta teoria adequada per a exemple de campanar de torre del s. XI, no seria adient, segons el nostre criteri, al llarg del s. XII en un moment en que la situació històrica de la comarca d'Osona sembla haver assolit una certa estabilitat. Aquest panorama polític és palès, àdhuc en els campanars de torre del s. XII, en el fet que en aquesta ja no existeixen finestres de la tipologia emprada durant el segle anterior.

D'una forma molt més general, el professor F. Chueca Goitia,[54] deixa entreveure la possibilitat de què aquest elements de torre de tipus religiós tinguessin també un caire de defensa. Recolza la seva teoria amb la proporcionalitat entre el perímetre i l'alçada d'aquest cos arquitectònic, la qual

54. F. Chueca Goitia: *Historia de la Arquitectura...*, pàg. 157.

cosa, segons aquest autor, guarda certes analogies amb les construccions de tipus militar concretades en especial en els minarets hispano-àrabs.

El campanar, doncs, és com una talaia que congrega al seu voltant un nucli d'activitat humana. És un punt de referència que cal que sigui observat des de terres endins amb la finalitat que les vibracions del so de les seves campanes siguin sentides en un ampli marc geogràfic, marc que, possiblement, coincidís amb el límit assignat a cadascuna de les parròquies.

Una darrera intuïció, sense un raonament teòric que la recolzi, seria la consideració que al costat de totes les hipòtesis esmentades la presència de la torre de campanar pogués ésser interpretada com a símbol de poder i ostentació.

Comparacions estilístiques i corrents d'influència

Els campanars de torre de tipus llombard apareixen a Catalunya de forma més reeixida a Santa Maria de Ripoll (1032), Sant Pere de Vic (1038), Sant Miquel de Cuixà (1040), i la catedral de Girona (1040).

Aquestes monumentals exemples tingueren la seva difusió en altres indrets de la nostra terra bé que reproduïts en dimensions més reduïdes. Aquests models més humils els trobem emplaçats en parròquies de la Vall de Boi, i en aquelles de la Plana de Vic que han estat objecte del nostre estudi.

Els cloquers de torre del s. XI realitzats segons les característiques corresponents a l'anomenat estil del primer art romànic degueren tenir el seu precedent més immediat en els *campaniles* eregits en les construccions italianes de la zona de Ravenna de cap el s. VII.

J. A. Adell,[55] dóna com un dels primers exemples, amb el qual podríem establir una relació de correspondència, l'abadia de Santa Maria de Pomposa (s. IX) la qual té un campanar que evoca en part els models apareguts a Catalunya al llarg del s. XI.

El professor Chueca Goitia,[56] cita com a mostra més directa de les tipologies dels campanars catalans, els construïts a Itàlia entre els quals recorda el de Sant Satiro de Milà de finals del s. IX i Sant Stefano d'Ivrea de principis del s. XI. Ambdós amb característiques força similars, segons l'autor, amb els exponents catalans.

J. Puig i Cadafalch,[57] historiador de l'art i estudiós que conegué de molt

55. J. A. Adell: *Dalt del campanar (campanes, rellotges, campaners, fonedors... i d'altres històries de campanars catalans,* Barcelona 1985, pàg. 15.
56. F. Chueca Goitia: *Historia de la Arquitectura...*, pàg. 157.
57. J. Puig i Cadafalch: *L'arquitectura romànica...*, pàgs. 389-392.

a prop la ideosincràsia de l'estil i característiques dels campanars de torre de tradició llombarda que s'edificaren a Catalunya durant els ss. XI-XII, centra la semblança concretament entre els de Vic i Taradell i els de Sant Stefano i Santa Maria de Susa, dels quals remarca, àdhuc, la seva analogia. Coincideix també amb la opinió de Chueca Goitia i amb la de J. A. Adell en retrobar correspondències amb altres edificis italians com és la catedral d'Ivrea, el monestir de Frutuaria, Santa Maria de Pomposa, o Sant Ambrós a la Vall de Susa.

Hom pensa que la relació estilística que apunta i observa el mestre Puig i Cadafalch en els seus estudis sobre les campanars de Vic i Taradell en relació als cloquers italians de Sant Satiro de Milà i de la catedral d'Ivrea és força estricta si tenim en compte i examinem la configuració arquitectònica, la tipologia de la decoració, i la distribució de les obertures que apareixen en el mur del parament dels campanars italians respecte als exemples donats com a paradigma pel conegut historiador de l'art.

Els altres models de campanars que cita el mateix autor i que corraboren el professor Chueca Goitia i l'arquitecte J. A. Adell si bé responen en línies generals a l'estil anomenat llombard presenten una dissemblança estructural que els allunya *a priori* dels models contemplats almenys pel que fa als de la Plana de Vic.

Una problemàtica difícil de resoldre és determinar qui varen ésser els seus constructors i com arribaren aquests corrents estitístics a Catalunya. És conegut per tothom la possible influència dels mestres llombards en la formació de les diverses escoles d'art romànic català, els quals portaren de terres enllà mètodes de treball i de construcció que anaven transmeten mitjançant colles d'«especialistes» transhumans.

Els mestres Comacini originaris de la regió del llac de Como s'estengueren ben aviat per les regions del nord d'Itàlia. Es així com possiblement els seus descendents arribaren un dia cap a les regions de Provença i Catalunya.

Aquests mestres italians de la construcció ens han deixat testimonis documentals i nombroses proves pràctiques en les diverses esglésies eregides al llarg del s. XI, a part de les emprentes en els campanars analitzats i comentats en aquest treball.

Ara bé, ens resta encara una darrera qüestió de la qual som conscients que és de difícil resposta. Foren realment els mestres Comacini autors de totes les esglésies romàniques d'estil llombard a Catalunya?; o hem de suposar que només aportaren la novetat, o que tal vegada intervingueren en les més reeixides edificacions deixant la responsabilitat de l'estètica de la resta dels monuments catalans del s. XI als mestres d'obres autòctons de la nostra terra?.

Conclusions finals

Per acabar la nostra modesta aportació a l'estudi de l'art romànic català centrat en l'anàlisi dels campanars de torre de tipus llombards de la Plana de Vic, hem de concloure i acceptar el resultat que el paradigma i motor de la resta de cloquers de tipus llombard que apareixen en aquesta contrada és, sens dubte, el que encara avui podem contemplar a la catedral de Sant Pere de Vic.

Aquesta afirmació es recolzaria, en primer lloc, pel fet de què el bisbat de Vic durant els ss. XI-XII gaudí d'una situació privilegiada dins el món de la cultura catalana, atès que tingué com a cap i governant l'abat Oliba, home d'empenta i de grans coneixements, el qual tenia a la seva disposició nombrosos contactes en diversos i importants centres de difusió artística d'arreu, en especial, amb els italians que li proporcionaren en més d'una ocasió la possibilitat d'entrar en contacte amb prestigiosos artistes i constructors coneixedors de l'estil dit llombard, els quals possiblement contractà per tal d'embellir o reconstruir els importants cenobis de Cuixà, Ripoll i Vic, del qual n'era abat i bisbe respectivament.

Així doncs, resta provada la importància de la Seu de Vic, durant el regnat del bisbe Oliba i després en els seus successors immediats. Aquesta podria ésser una de les possibles raons que impulsaren la gent que constituia els diferents nuclis de població a l'entorn de l'esmentat nucli de Vic a desitjar tenir una església parroquial amb un cloquer semblant al del lloc més important de la comarca, d'on irradià bona part de la cultura catalana d'aquell moment. No és d'estranyar que essent les parròquies que hem estudiat dependents totes elles de la jurisdicció del Bisbat de Vic, els constructors tinguessin l'oportunitat de copsar i d'imitar els repertoris ornamentals i estructurals que els dictaven des d'aquesta important Seu de Sant Pere de Vic.